

"על מלקות במלקות נשיב"

שוד בנק עותומן, הלקאת בנימין קמחי
ופעולת "ליל ההלקאות"

מאבק היישוב נגד הבריטים הקצין בשלהי מלחמת העולם השנייה ולאחריה. בפברואר 1944 הכריז האצ"ל על מרד בשלטון הבריטי ופתח בסדרת פעולות מזוינות נגדם. הבריטים ניסו לדכא את המאבק בכוח, בין היתר באמצעות מאסרים, מעצרים והגליות של אנשי האצ"ל ולח"י למחנות מעצר באפריקה.

פעולת "ליל ההלקאות" בתקופה קשה זו היא חלק משרשרת אירועים שבהם היו מעורבים האצ"ל והבריטים:

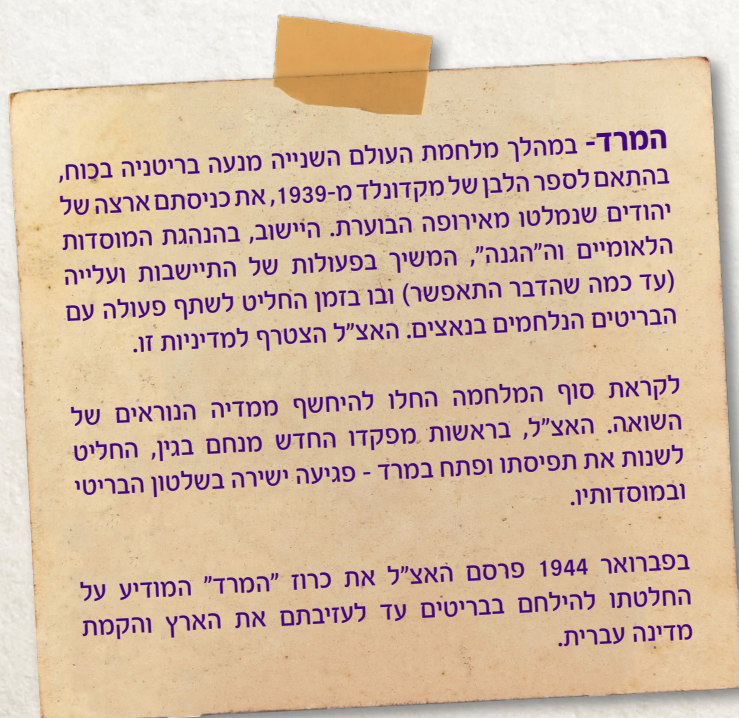
- שוד בנק עותומן ביפו ותפיסת חלק מן המשתתפים בפעולה.
- משפטי המשתתפים והטלת גזרי דין ובהם מאסר לשנים ארוכות וכן עונש של 18 מלקות שהוטל על בנימין קמחי בן ה-16.
- הפצת כרוזי הזהרה המופנים אל הבריטים לבל יממשו את ההלקאה.
- דצמבר 1946
הלקאת בנימין קמחי בבית הכלא המרכזי בירושלים.
- פעולת "ליל ההלקאות" ותפיסת אחת החוליות. במהלך האירוע נפצע הלוחם אברהם מזרחי והוכה למוות בידי החיילים הבריטים.¹
- ארבעת חברי החוליה הנותרים עברו מסכת התעללויות קשה.
- פברואר 1947
משפט הארבעה, גזר דין מוות לשלושה מהם: מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני.
- אפריל 1947
דב גרונר ושלושת נידוני "ליל ההלקאות" הועלו לגרדום.

המקורות העיקריים להבנת הפעולה הם העיתונות היומית בת התקופה כדוגמת "הבוקר", "הארץ", ו"המשקיף" (עיתון המפלגה הרוויזיוניסטית), עדויות וראיונות עם הלוחמים וכן ספרים ומסמכים הקשורים לאירועים.

בכתיבת החומר נעשה מאמץ לאחד את המקורות השונים לכלל סיפור אחד, בד בבד עם הבהרת נתונים שחלקם לא היו ברורים דיים.

יוני 2024

יורם תמיר, מנהל מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים

"שוד" בנק עותומן

ביום שישי, 13 בספטמבר 1946 בסביבות השעה 11:30 בבוקר בהפרש של דקות בודדות, ביצע האצ"ל שתי פעולת שוד בשני סניפי בנק עותומן בתל אביב וביפו.² בפעולה בסניף התל אביבי השתתפו כ-10 לוחמים בפיקודו של מנחם סלונים. הם לקחו 900 לא"י (לירות ארץ ישראליות) ונעלמו. פעולה זו הייתה רק הסחה שנועדה למשוך את המשטרה למקום כדי להקל על ביצוע הפעולה המרכזית ביפו.³

אולם הפעולה בסניף הבנק ביפו הסתבכה. הסניף היה ברחוב בוסטרוס, כיום רחוב דוד רזיאל מס' 17, צמוד לכיכר השעון, מרכז העסקים הראשי והסואן של יפו ותל אביב.⁴

מספר המשתתפים בפעולה ואופן חלוקת הכוח אינו ברור. על פי העיתונות השתתפו בפעולה חמישה-עשר לוחמים. אליעזר שרון (סודיט, "קבצן") אומר שישה-עשר, על פי החלוקה הבאה: שבעה בכוח הפורץ לסניף: אליעזר שרון (מפקד), בנימין נס (סגן), יהודה כץ, צביקה פרומין (פוני?), בנימין קמחי, אברהם כנעני ויחזקאל ונגר (וינברג)*; ארבעה בכוח החיפוי וכוח אבטחת נתיב הנסיגה, יונצ'ה שפירא "קלמן", מפעיל מקלע ברן, ישעיהו זמיר, עוזר מפעיל ברן, אברהם לוקשביץ ואהרון יפה (יפת), מצוידים בתת-מקלעים מסוג טומיגן, היחידים שהיו לאצ"ל במחוז תל אביב; שלושה בכוח החסימה (טנדר ועליו חבית עם חומרי שרפה) עמרם (נהג), יואל קמחי וייתכן שלוחם בשם יורם מח"ק (חיל קרב) תל אביב; שניים בכוח הפחדה שהסתובב בסמטאות עם "פיטרדות" (נפצי הפחדה), שמותיהם אינם מזוהים.**

* אברהם כנעני נפל ב-29 באפריל 1948 במערכה על כיבוש יפו, פעולה משותפת של האצ"ל וה"הגנה".

** ראו בהקשר זה: "שרון, קבצן" עמ' 84. יפה אהרון, ריאיון בנק עותומן, מראיין יורם תמיר, מרכז מידע מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים אפריל 2013. יפה אהרון, יוסף קמחי ואליעזר שרון (סודיט) ריאיון בנק עותומן, מראיין יוסי ברנע, מרכז מידע מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים, 1998 לערך. להלן: "יפה, קמחי, שרון, ריאיון בנק עותומן".

את הפעולה תכנן עמיחי פאגלין ("גידי"), שמאפריל 1946 שימש כקצין המבצעים של האצ"ל. לצורך הפעולה נאסף מודיעין רב, כולל פתיחת חשבון בסניף הבנק, מה שאפשר למתכננים להיכנס פנימה.⁵ אליעזר שרון (סודיט, "קבצן") מהמתכננים ומפקד הכוח, ציין שהם שאבו חלק מהרעיונות לביצוע הפעולה מסרטים ובמיוחד את השימוש בחבית לחסימת הכביש לעיכוב הגעת תגבורת.⁶

בתחילה הציע "גידי" ליוסף קרמרמן לפקד על הפעולה, אך הוא לא היה מעוניין בגלל הבעייתיות שבקרבה לבריטים והסמטאות הסבוכות.⁷

בבוקר הפעולה התכנס הכוח בדירה מבצעית בתל אביב, שם קיבל את הפקודה מ"גידי" ומאליעזר שרון. בפעולה השתתפו 16 לוחמים בפיקודו של אליעזר. הכוח נחלק לכוחות משנה: כוח חסימה לבידוד אזור הפעולה מנה 3 לוחמים; כוח האבטחה שהתמקם מחוץ לסניף מנה 4 לוחמים; כוח פריצה לסניף מנה 7 לוחמים וכוח הפחדה מנה 2 לוחמים. הכוחות נעו לאזור הפעולה בארבעה כלי רכב שהוחרמו בבוקר הפעולה מבעליהם היהודים. הם כללו טנדר לטובת כוח החסימה ושלוש מוניות.⁸

מעט לפני 11:30 פנו ארבעת כלי הרכב מרחוב קינג ג'ורג' לרחוב בוסטרוס. כוח החסימה נע בטנדר ועליו חביות זפת ופחי בנזין, שפך את הזפת לרחוב הרחוב והדליק אותה.¹⁰ כתוצאה מזאת פרצה שרפה עזה שגרמה לפציעת שתי עוברות אורח ולנזק לחנויות ערביות.¹¹ במקום החלה מהומה ומנוסה של עוברי האורח הרבים שגדשו את האזור. שלוש המכוניות האחרות המשיכו לנוע ברחוב כ-300 מטר לכיוון כיכר השעון. הכוחות זינקו מהן וכוח הפריצה מיהר לבנק. נוטר ערבי מתחנת המשטרה ובית המעצר הבריטי ("הקישלה", כיום מלון סטאי) זיהה את ההתרחשות ופתח באש לעבר לוחמי האצ"ל. כוח האבטחה הגיב בירי שממנו נהרג הנוטר ונפצע עובר אורח ערבי. הבריטים הפעילו אות הזעקה שנשמע היטב באזור הפעולה.¹²

כיכר השעון ביפו, מבט מכיוון דרום מרחוב דוד רזיאל. מימין לשמאל, תחנת משטרת יפו, כיום מלון סטאי, מגדל השעון והחזית המשוקמת של בניין הסראיה החדש.

לוחמי כוח הפריצה היו לבושים אירופאית, מזוינים באקדחים וחלקם חבשו תרבושים.¹³ רובם דיברו ערבית רהוטה. הכוח פרץ לסניף, ריכז את פקידי הבנק והלקוחות בפינת הבנק ודרש מהמנהל הבריטי את המפתח לחדר הכספות. המנהל טען שמפתחות הקופה אינם בידו, אך הם לא האמינו לו וירו ברגלו. התברר כי המפתחות באמת לא היו בידו. הם נמצאו בידי סגן המנהל הערבי שגילה תושייה, קפץ מעל הדלפק ונעל את עצמו בחדר הכספות. הפורצים לא הצליחו להיכנס לחדר אף שירו במנעול, ולכן נאלצו להסתפק בכספים שהיו ברשות הפקידים. הפעולה בתוך הסניף נמשכה כעשרים דקות, פרק זמן ארוך מאוד שגרם בין היתר להסתבכות הפעולה ולריבוי הנפגעים. מתוך כ-5,000 לא"י שהיו בבנק לפני הפעולה נמצאו אחריה רק כ-2,000 לא"י.

משוריין בריטי שהוזעק למקום נסע לאורך הרחוב כמה פעמים ואף השתתף במרדף אחר שתיים ממכוניות המילוט. צוות המשוריין לא הבין כי באותה עת מתקיימת פעולה בתוך הסניף.

המון ערבי התגודד בפתח הבנק והחל להכות נמרצות את כוח האבטחה שפעל מחוצה לו. הכוח החל להתפזר בכיוונים שונים ואחדים הצליחו להגיע לרכב שחילץ אותם מיפו.

לוחמי כוח הפריצה יצאו מהבנק עם שקי הכסף, ותוך כדי המנוסה הם פיזרו שטרות כסף כדי להסיח את דעת הרודפים. הם גם הגיבו בירי נגד הערבים, שממנו נהרג ערבי ונפצע שוטר ערבי.¹⁴

המשטרה הבריטית חילצה ביריות חלק מהלוחמים מידי ההמון המשולהב. מן הירי הבריטי נפגעו עוברי אורח נוספים. יחזקאל ונגר נפצע קשה מפגיעת ההמון, הצליח לפנות את עצמו לתל אביב, אך לאחר שלושה ימים מת מפצעיו. מירי כוח האצ"ל ומן הירי הבריטי נהרגו 5 אנשים, ארבעה אזרחים ערבים ונוטר, ונפצעו כעשרים איש.¹⁵

יש תיעוד צילומי יוצא דופן של האירוע, שנעשה בידי דויד דאנקן, צלם העיתון "לייף", שבמקרה היה ברחוב בוסטרוס בשעת השוד. אהרון יפה מתאר את המפגש של הלוחמים עם דאנקן: "איך שאנחנו יוצאים מפתח המסדרון היה שם כתב, צלם של טיים לייף... שצילם את כל האירוע הזה מנקודת מבט של אחד שהזדמן למקום... זאת הייתה כתבה מיוחדת של צלם... בזמן חילופי היריות אנחנו הכנסנו אותו פנימה לתוך המסדרון שלא ייפגע מהיריות, כי ראינו אנשים שוכבים כבר על הכביש, פצועים וגוססים."

מקור: "יפה, קמחי, שרון, ריאיון בנק עותומן" עמ' 13-14.
הכתבה של הלייף, ראו: David D. Duncan, Shooting in Jaffa, in: Life Magazine, 30, September 1946, pp' 36-37. הצילומים במקור קשים לצפייה.

הבריטים עצרו כ-20 יהודים ובהם 7 מהלוחמים שהועברו לתחנת המשטרה ביפו ולמחנה הצבאי ברמלה. היחס כלפיהם היה קשה מאוד. לאחר כיממה הם הועברו לבית הכלא המרכזי בירושלים, שם נמשכה חקירתם.¹⁶ חמישה מהם הועמדו לדין.

בו ביום הטילו הבריטים עוצר על תל אביב ולזמן קצר גם על יפו. הטלת העוצר, ללא התראה, גרמה לכעס ולבלבול בקרב התושבים. במהלך העוצר נקטו חיילים בריטים אלימות נגד האוכלוסייה האזרחית ואף פרצו בחסות העוצר לחנויות וגנבו כסף ורכוש לא מבוטל מסוחרים יהודים וערבים.

השוד עורר סערת רוחות באוכלוסייה הערבית ביפו ובארץ. הוועד הפועל הערבי התכנס ביפו לישיבה מיוחדת והגיש תזכיר חריף לשלטונות הבריטים.¹⁷

מפקדת האצ"ל הודיעה בשידור פומבי: "אנו מצטערים, כמובן, על הקורבנות המקריים שנפלו ביפו תוך כדי התנגשויות בלתי צפויות עם כוחות הצבא והמשטרה. זוהי תקלה מכאיבה."¹⁸

שוד הבנק מצביע על התחכום והנועזות של האצ"ל, שביצע את הפעולה לאחר איסוף מודיעין מוקדם ותכנון מורכב. למרות זאת נכשלה הפעולה ביחס למטרתה - השגת כסף למימון פעילות האצ"ל, ועוד יותר בשל מספר הנפגעים הגבוה מקרב האזרחים הערבים ומבצעי הפעולה. הכישלון קשור בנתונים רבים שאת חלקם ניתן היה לצפות מראש, כמו בחירת היעד בשטח אזרחי סואן וסמוך לכוחות ביטחון בריטים.¹⁹

בין "שוד" ל"החרמה"

המאבק בבריטים ובערבים דרש מימון כספי רב שבלעדיו לא הייתה המחתרת יכולה להתקיים. את ה"הגנה" מימנו המוסדות הלאומיים ולכן הייתה החזקתה הכספית מובטחת. לעומת זאת האצ"ל, ויותר מזה לח"י, סבלו מחוסר מימון שהכביד מאוד על פעילותן. חבריהם פעלו בתנאים קשים, ובהם מחסור במזון ובציוד קרבי. ועל כן הם ביצעו בין היתר פעולות של שוד, החרמת רכבים וסחיטת כספים. חברי לח"י נקטו אמצעים נוקשים יותר מחברי האצ"ל גם בשל תפיסות אידיאולוגיות שונות של הצדקת המאבק, וגם בשל המצב הכספי הקשה יותר של לח"י.

אף שלמונח "החרמה" אין תוקף משפטי, לחברי האצ"ל ולח"י היה חשוב להבחין בין שוד שהוא פשע שמטרתו נטילת כסף למטרות פרטיות, ובין "החרמה" או "פעולת רכש" שעושה המחתרת כחלק ממאבקה להקמת המדינה ונוכח הסכנה המוחשית לקיום העם.

הפעולות נעשו נגד גופים ביטחוניים או אזרחיים המשתייכים או מזוהים עם השלטון הבריטי ונגד גופים ערביים. היו גם מקרים של החרמות רכוש וכספים מיהודים בעלי ממון. פעולות אלו נעשו ב"רמזים", שכונו, שליחת מכתבים ואף איומים. הסכומים היו גבוהים, אך סבירים ביחס ליכולותיו של ה"מותרם".

פעולות אלה גרמו לכעס ולוויכוח נוקב ביישוב. חלקים נרחבים ביישוב האשימו את מחתרות האצ"ל ולח"י, שלא היו חלק מהממסד היישובי באותם ימים, בביצוע פעולות בלתי מוסריות, בפגיעה בחפים מפשע ובסיכון מיותר של חבריהן.²⁰

האשמות אלו נעשו באמצעי פרסום רבים כדוגמת כרוזים שהודבקו על הקירות, עלונים, עיתונות ושידורי רדיו. הן היו חלק ממלחמת התעמולה שהתנהלה בין המחתרות ושמטרתה הייתה להשפיע על דעת הקהל ביישוב. הן נעשו גם כחלק ממאבק רעיוני רחב יותר על "הדרך הנכונה" למימוש מטרת העל המשותפת ליישוב שהיא הקמת המדינה.

כיום, בניגוד להתרחשויות בנות התקופה, תפיסת המאבק בבריטים והערבים מכילה את מגוון הדעות שרווחו ביישוב. השימוש במונח "שוד" בחומר זה לא נועד לשם הבעת עמדה ערכית-מוסרית, אלא לשם תיאור עובדתי של פעולה שהייתה, מנקודת מבטם של מבצעי, הכרח קיומי.

משפטים ועונש המלקות

משפטם של חמשת חברי האצ"ל היה בדצמבר 1946. על יהודה כץ, אהרון יפה, בנימין נס, אליעזר סודיט ובנימין קמחי נגזרו שנות מאסר ארוכות.²¹

הבוקר, 12 בדצמבר 1946

בנימין קמחי בן ה-16, צעיר המשתתפים בפעולה, נתפס כשברשותו אקדח "קולט" עם 9 כדורים, נפץ הפחדה (פיטרדה) וחמש מאות לא"י מהכסף שנלקח מן הבנק. הוא הואשם בנשיאת נשק וירי על פקידי הבנק.

בנימין סירב להודות בהאשמות והצהיר כי אינו מכיר בסמכותם של הבריטים לשפוט אותו. בשל גילו הצעיר הוא נידון ל-18 שנות מאסר ותוספת "חינוכית" של 18 מלקות. לאחר הקראת גזר הדין קם בנימין על רגליו ואמר: "וכי מקווים אתם להיות כאן בעוד 18 שנים?" בנימין ריצה את עונשו בבית הסוהר המרכזי - ירושלים.²²

בנימין קמחי, חרוטה על מרצפת:
קמחי, ר' (?) דגל (?) סמל האצ"ל
(לא הושלם) מפת ארץ ישראל
משתי גדות הירדן. בית הכלא
המרכזי, ירושלים, חדר 17.

עונש המלקות סימל את השפלת הנאשם וכבודו. הוא הונהג באירופה נגד פושעים פליליים בני המעמדות הנמוכים. פרשת הירש לקרט (1879-1902) היא ציון דרך כואב בהקשר זה. ויקטור פון-ואל שליט מחוז וילנה שהייתה חלק מהקיסרות הרוסית, דיכא ב-1902 עם פרשיו הקוזקים את הפגנת האחד במאי שארגנה בין היתר תנועת ה"בונד" היהודית. הוא היכה במפגינים בשוטים והלקה בפומבי 18 ממנהיגי ההפגנה. הירש איש ה"בונד" התנדב להתנקש בפון-ואל. הוא ירה בו באקדח אך הוא רק נפצע. לאחר מאסר ועינויים קשים הועלה הירש לגרדום והיה לגיבור יהודי וקומוניסטי.

למנחם בגין* מפקד האצ"ל היו זיכרונות מרים הקשורים לעונש המלקות: "... מלקות? זה שבעים דורות שהגויים מצליפים בבשרנו בשבעים גלויות... לי היו זיכרונות אישיים מרים בקשר עם צליפת השוט. בשנת 1920, עם נסיגת הצבא הרוסי מפולין, נכנסו לעירנו בריסק גדודי הצבא הפולני בפיקודו של גנרל פריץ, שונא ישראל מתייהר. אותו גנרל ציווה לאסור מספר נכבדי העיר ולהלקותם 'עשרים וחמש מלקות' בפומבי על 'אהדה' (מדומה כמונן) לבולשביקים. שום התערבות ושום תחנונים לא הועילו. הגנרל המתפרע ציווה להקהיל בגינת העיר המרכזית המונית יהודים והכריחם להסתכל במחזה.

אחד האזרחים, שקיבל את 'עשרים וחמש', מת כעבור שעות מספר, כנראה מתוך ייסורי בושה, יותר מאשר מפגיעה בגוף. הייתי אז ילד בן שבע, אבל החרפה נחרתה בלבי ובזיכרוני לכל ימי חיי." **

* מנחם בגין (1913-1992) מפקד האצ"ל (1943-1948) וראש הממשלה השישי (1977-1983).

** מנחם בגין, "המרד", אחיאסף, ירושלים 1958, עמ' 318-319, להלן: "המרד".

האצ"ל, "אזהרה!",
כרוז, כסלו תשי"ז,
דצמבר 1946, ארכיון
מכון ז'בוטינסקי.

מפקדת האצ"ל ראתה בעונש המלקות פגיעה בכבוד הלוחם היהודי, השפלתו וביזויו. המפקדה פרסמה כרוז כתוב עברית מעל לאנגלית, הכולל הזהרה כי ביצוע עונש המלקות יגרור תגובה זהה כנגד הבריטים.²³

"אזהרה! חייל עברי, שנפל בשבי האויב, 'נידון' ע"י 'בית דין' של צבא הכיבוש הבריטי למלקות. אנו מזהירים את ממשלת הדיכוי מפני הוצאה לפועל של עונש משפיל זה. אם הוא יוצא אל הפועל, יוטל אותו עונש על קציני הצבא הבריטי. כל אחד מהם יהיה עלול ללקות 18 מלקות. כסלו תש"ו, הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל"

על פי הנהלים בוצע עונש המלקות בפומבי בחצר בית הכלא, במעמד כל האסירים למען "יראו וייראו". אם נידון נער מתחת לגיל 18 למלקות, העונש בוצע במשרדי הכלא. ביום שישי, 28 בדצמבר 1946, הלכה מנהל הכלא לוטננט ראסל את בנימין קמחי 18 מלקות בשוט טבול במי מלח, בחדר הקצין התורן.²⁴

"ליל ההלקאות"

במוצאי שבת 29 בדצמבר 1946 הורתה מפקדת האצ"ל לדרגי השטח "לתפוס בעלי דרגה בריטים ולהוכיח להם כי לשוט יש שני קצוות."²⁵

"הבוקר", 12 דצמבר 1946

נחטפו והולקו 4 בריטים

נחטפו מייג'ור צבאי בנתניה, 2 סרג'נטים בת"א, סרג'נט בראשון לציון והולקו 18 מלקות כ"א ארבעת בריטים - מייג'ור של הצבא בנתניה, סרג'נט בראשון לציון ושני סרג'נטים בתל-אביב - נחטפו אמש על ידי מונינים והולקו 18 מלקות כל אחד. ארבעת הנוכחים שוחררו אחרי ההלקאות. אמש נחטף קצין בריטי בדרגתן שה בוצע ע"י אצ"ל. מייג'ור ממלון "מטרופול" בנתניה הקצין ורעייתו הועברו אמש מן המלון

אצ"ל, "הודעה", כרוז, טבת תשי"ז,
ינואר 1946, ארכיון מכון ז'בוטינסקי.

בנתניה נכנסה חוליית האצ"ל חמושה ועטוית מסכות לחדר במלון "מטרופול" שבו על פי מידע שהתקבל מ"הדלק", שהו קצין בריטי בדרגת מייג'ור (רב-סרן) ואשתו.²⁶ לקצין ניתנה פקודה לצאת עם החוליה ואילו לאישה לא אונה רע. הקצין נכבל, הובל לחורשה ושם הוסבר לו כי הוא מקבל את עונשו בתגובה להלקאתו של בנימין קמחי. הוא ספג 18 מלקות, ומדיו, נשקו ותעודותיו הוחרמו, כפי שנעשה בשאר הפעולות. הוא חזר בתחתוניו למלון.²⁷

בראשון לציון נשלף מ"קפה תרצה" סרג'נט (סמל) מהדיוויזיה המוטסת והולקה ברחוב.²⁸

שלט הנצחה לציון "ליל ההלקאות", מלון "מטרופול", כיום מבנה מסחר ומגורים, רחוב גד מכנס 17, נתניה.

"קפה תרצה" כיום "קולנוע תרצה, בר בעברית", רחוב הרצל 34, ראשון לציון.

ברחוב הירקון בתל אביב נחטפו שני סמלים בריטים, הובלו ל"גן הדסה", ושם ספג כל אחד מהם 18 מלקות. בין המלקים היה אחיו של בנימין קמחי, צבי מונצש.²⁹

שני סמלים נוספים נתפסו ליד מלון "ארמון" וגם הם ספגו 18 מלקות.³⁰ בשתי הפעולות הוחרמו מדי הסמלים, נשקם ותעודותיהם.

הבריטים עברו ברחובות תל אביב ובאזור המרכז במכוניות צבאיות, כרזו ברמקולים ופקדו על כל חייליהם לחזור למחנותיהם.

"גן הדסה", כיום מתחם המסחר "גן העיר", רחוב אבן גבירול 71, תל אביב.

חוליה בת חמישה לוחמים: אברהם מזרחי, מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר (דב רוזנבאום),³¹ אליעזר קשאני וחיים גולובסקי (גלעד, "המפקד צפניה") יצאה מפתח תקווה. החוליה נסעה במכונית שהוחרמה מקצין משטרה ברמת גן וחטיפה לשווא קצינים בריטים. בדרכה חזרה, סמוך למשטרת כפר סבא הבריטית, נתקלה במחסום אך עברה אותו בדהרה. הרכב שעט בדרכי עפר שלא היו מוכרות ללוחמים. מדרום מערב לווילהלמה (כיום מושב בני עטרות) נתקל הכוח במחסום תיל דוקרני. מרדכי אלקחי שנהג ברכב ניסה לבלום אך ללא הועיל. הוא איבד שליטה ברכב ונתקע במחסום.³²

הבריטים פתחו באש שממנה נפצע אברהם מזרחי. אברהם הוכה באכזריות בידי החיילים הבריטים, לא קיבל טיפול רפואי ומת מפצעיו. בחיפוש במכונית נתגלו כלי נשק, שני שוטים, וכרוזים.³³ החיילים הבינו מיד מה הייתה מטרת החוליה. ההתרחשות במקום יצאה מכלל שליטה. הבריטים התקרבו לרכב, משכו בפראות את ארבעת הלוחמים מתוכו והחלו להכותם באגרופים ובאקדחים. במהלך ההתרחשות הלם אחד החיילים עם אקדחו בראשו של מרדכי אלקחי, וכתוצאה מזאת נפלט כדור שהרג את חברו הבריטי. טעות זו גרמה לחיילים להכותם ביתר אכזריות. הלוחמים הובלו למשורין בבעיטות ודחיפות וכך הסיעו אותם למחנה צבאי.³⁴

החקירה לוותה בסדרת מכות, עינויים והשפלות שנמשכו חמישה ימים. "לאחר החקירה הובלו האסירים לאולם ושם הלקו אותם חיילים מצוידים בשוט מספר פעמים בכל גופם בליווי קריאות 'הייל היטלר'. הלוחמים הצעירים לא יכלו עוד לעמוד בדבר וכמעט התעלפו, דבר זה הפחיד את החיילים ולכן חדלו ממעשיהם..." הארבעה הועברו למעצר בבית הכלא המרכזי בירושלים ושם המתינו לתחילת משפטם.³⁵

תגובות ל"ליל ההלקאות"

דיילי מירור, 30 בדצמבר 1946.

"ליל ההלקאות" גרם להשפלה של הצבא הבריטי ועורר הד רב בבריטניה ובעולם. אחריו לא הטילו עוד הבריטים ולא ביצעו עונש מלקות על שום יהודי או ערבי.³⁶

פשיסטים בלונדון הגיבו בפעולות נקם בודדות ובין היתר הציתו בית כנסת, שרפו ספרי תורה, וליד הכניסה הראשית הותירו כתובת: "אתם מלקים - אנחנו שורפים".³⁷

הד לשסע המר ביישוב ניתן לראות בתפיסות המנוגדות ביחס לפעולה. בכרוז שפרסם בגין נכתב "בתולדות האימפריה הבריטית לא הייתה פגיעה כזאת במשך מאות שנים. בתולדות ישראל לא הייתה תגובה כזאת במשך אלפיים שנה. היו אף יהודים שנסקו את השוט, ישנם עוד כאלה בישראל, אפילו בארץ ישראל".³⁸

לעומת זאת הייתה תגובת הנהלת הוועד הלאומי הפוכה: "הלקאת הקצינים והחיילים - מעשה ברברי העלול להשמיץ את שם היישוב. ההנהלה דנה בבעיית עונש המלקות אך עם זאת גינתה את חטיפתם של קצינים וחיילים בריטים והלקאתם הפראית של חפים מפשע שבוצעו בידי ארגון של פורשים".³⁹

משפט משתתפי "ליל ההלקאות"

משפטם של הארבעה נערך בפברואר 1947 בבית הדין הצבאי בירושלים.⁴⁰ הם הופיעו למשפט בלבוש אחיד ומצוחצח, כיפות כחולות לבנות לראשם ומצב רוחם מרומם. הנאשמים סירבו לשתף פעולה עם השופטים.⁴¹ במהלך המשפט קם יחיאל דרזנר (דב רוזנבאום)⁴² והקריא הצהרה לפני בית המשפט: "...אין לפרש את הודעתי כהשתתפות כלשהי במהלך המשפט הבלתי חוקי הזה... אין זאת אומרת שאנו ששים להלקות את מישהו. אין זאת אומרת ששמחים אנו להשפיל את כבודו של מישהו. לא ולא. יקר לנו כבודנו, ודווקא משום כך הננו מעריכים את כבודו של זולתנו... אתם התרגלתם במשך מאות שנים להוריד את השוט על ראשיהם של עשרות עמים שבהם הנכם שולטים במושבותיכם. וחשבתם שגם אנו נרכין ראשינו בפני עריצותכם. טעיתם. אנחנו נשבור את השוט שלכם. אנו נשים קץ להתעללות הפרועה באלה שלהם שייכת הארץ הזו..."⁴³

לאחר דיון קצר שהסתיים בו ביום הודיעו השופטים לארבעה כי נמצאו אשמים. על חיים גולובסקי בן ה-17 נגזר מאסר עולם בשל גילו הצעיר.⁴⁴ שלושת הנותרים: יחיאל דרזנר, מרדכי אלקחי ואליעזר קשאני נידונו למוות. מיד עם הישמע גזר הדין נעמדו הנאשמים והחלו לשיר את "התקווה".

"הבוקר", 11 בפברואר 1947

הנידונים למוות בבית הכלא המרכזי

שלושת הנידונים הצטרפו לדב גרונר ומשה ברזני שכבר ישבו בתאי הנידונים למוות והמתינו לביצוע גזר דינם. בתא השמאלי הסמוך לחלון ישבו דב גרונר ויחיאל דרזנר ובתא הימני ישבו אליעזר קשאני, מרדכי אלקחי ומשה ברזני.⁴⁵

בחדר המשמר שלפני התאים אירח הרב יעקב גולדמן, רב בתי הסוהר בתקופת המנדט מטעם הוועד הלאומי, את חמשת הנידונים לסדר פסח, שבדיעבד היה הסדר האחרון בחייהם. השוטרים הבריטים נענו לבקשת האסירים לקיים את הסדר בחדרון שלפני תאי הנידונים למוות, אולם השאירו את האסירים והרב עומדים במקום; רק דרישתו התקיפה של הרב שכנעה אותם להביא שולחן וכיסאות. חמשת הנידונים והרב התפללו ערבית ביחד, בלי "מניין" מתפללים כמובן, ולאחר מכן ערכו את הסדר במשך שעות. לאחר מכן סיפר הרב כי כל אחד מהמסובים לימד את האחרים את הניגונים האהובים עליו ותרם משהו לסדר. ברזני הביא מהפירות של אביו שהיה בקיא ברזי הקבלה, ודרזנר השווה בין "ליל השימורים" הארוך של ליל פסח ל"תיקון ליל שבועות" ולימוד התורה הנהוג בליל הושענה רבה. גרונר חס על שני השוטרים שעמדו לידם לאורך כל הסדר ומדי פעם הציע להם לשבת במקומו כדי שינוחו קצת. הרב סיפר כי בהגיעם להכרזה "לשנה הבאה בארץ ישראל, לשנה הבאה בני חורין" שבסוף ההגדה, הסכימו הנידונים כולם שאין די לעלות לארץ ישראל ולשבת בה, כנאמר: "לשנה הבאה בארעא דישראל", אלא צריך להשיג בארץ ישראל את החירות, כפי שנאמר בהמשך: "השתא עבדי, לשנה הבאה בני חורין".*

* זאב גולן: מחתרות במאסר, תולדות הכלא המרכזי בירושלים בתקופת השלטון הבריטי (1917-1948), הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, ירושלים 2014, עמ' 97-98.

ניסיון לשחרור הנידונים למוות

האצ"ל פעל לשחרור חמשת הנידונים למוות: משה ברזני, דב גרונר ושלושת נידוני ליל ההלקאות - מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר, ואליעזר קשאני מבית הכלא בירושלים. התכנון היה להשתלט על משורין צבאי בריטי, להסיעו לבית הכלא במסווה של "הובלת אסירים", לפרוץ לבית הכלא ולשחרר את הנידונים. "יום אחרי יום יצא דב כהן ('שמשון') לכביש הראשי וחיכה עם בחוריו האמיצים למשורין. לשווא. משוריינים אומנם עברו בדרך, אולם התנאים היו תמיד כאלה שחייבו קרב בינינו ובין היחידות הבריטיות... כל התנגשות הייתה נוטלת מן המשורין את התכלית שלמענה נלקח".⁴⁶

ממשיך ומתאר יהושע אופיר: "לבסוף הצליח דוב [כך במקור] להשיג משורין. הכוח התוקף יצא לדרך. ליד שכונת סנהדריה חיכה להם מפקד הח"ק בירושלים, יהושע גולדשמיד ("גל"). הוא עצר את המשורין והודיע להם כי באותו בוקר הועברו ארבעת הנידונים: אלקחי, גרונר, דרזנר וקשאני, לכלא עכו".⁴⁷

בקשות חנינה

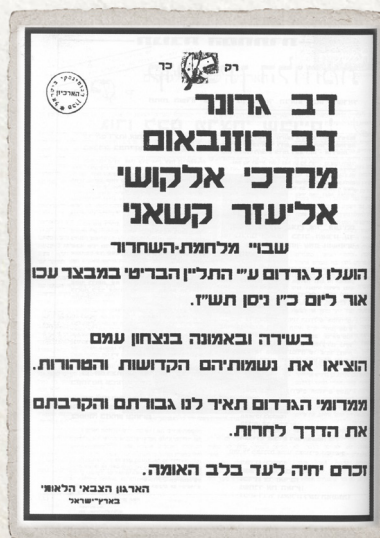
שחזור תא הנידונים למוות,
מוזיאון אסירי המחתרות -
ירושלים

האצ"ל, ראשי היישוב, מוסדות ואנשי דת ורוח עשו מאמצים רבים להקל את עונשם. כחלק ממאמץ זה הפצירו בשלושה לבקש חנינה אך הם סירבו ופנו אל המוסדות והעיתונות באלו המילים: "... האם לא תבינו שבבקשות החנינה שלכם הנכם משפילים את כבודכם ואת כבוד העם כולו? הרי זו התרפסות בפני הרשות בנוסח הגלות. אנו הננו שבויים ואנו דורשים שיתייחסו עימנו כמו עם שבויים... כרגע הננו בידיהם. אין בכוחנו להתנגד והם יכולים לנהוג בנו כרצונם, כמובן עד נקודה מסוימת - את רוחנו לא ישברו. אנו נדע למות בכבוד כיאה לעברים... הנידונים למוות בכלא ירושלים."⁴⁸

עורכי הדין מקס זליגמן ומקס קריצמן הגישו ערעור טכני על תהליך המשפט, מתן גזר הדין ואישורו בידי מפקד הצבא הבריטי בארץ גנרל אבלין ברק. הערעור לא התקבל, אך מכיוון שערעורו של פרנק גרונר, דודו של דב, עמד לפני ערכאות המשפט, הוחלט לדחות את ביצוע גזר דינם של השלושה עד לסיום הדיון בבקשה וזו הסיבה שגורלם נכרך יחדיו.⁴⁹

ביצוע גזר הדין

ב-14 באפריל 1947, יומיים לפני ביצוע גזר הדין, הועברו דב גרונר ושלושת נידוני "ליל ההלקאות" לבית הכלא בעכו. יומיים לאחר מכן, בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947 לפני עלות השחר, הם הוצאו להורג בסתר, ללא נוכחות רב שיאמר עם הנידונים וידוי ובלי שנפרדו ממשפחותיהם. הארבעה נטמנו בבית העלמין האזרחי (הישן) בצפת.⁵⁰

האצ"ל, כרוז עולי הגרדום, דב גרונר ושלושת נידוני "ליל ההלקאות", מכון ז'בוטינסקי.*

* דב רונבאום הוא יחיאל דרזנר, מרדכי אלקושי הוא מרדכי אלקחי, מקור השיבוש של אלקחי-אלקושי אינו ידוע.

בין חצות כשחר שבט התש"ז

...ארבעה היינו - עדי-שמיעה ואחוזי
תדמה לנוכח המתרחש מעבר לקיר
המפריד בינו אל האגף הגרדום
ועצבים היינו, ארבעתנו, אסירי ארגוננו
ג'וני, פינטו וגאל ואנוכי, מבצר סגור גלילי,
אנופתים את מוטות הסורגים, תוך שמיעת
התקווה האחרונה של הארבעה, המובלים
אל מתקן הגרדום.
--- ולא ידענו, לזווער עצמנו של השיר
מרגעית קולנו, לשלש, לשלש קולות
עד לקולו הראשון של האסיר! וברקע
המחנה והנוי של חופי המאכלים והקול
המפריד זמן קצר, בהינף ידו של התליון
ובצור (פליטים מהגרים) לנוכח הנורא המתרחש
כאן - מתחזקת בני בית שש וצמח המציאות
האמיתית והמאחדת את כולנו - פנינת אחים
בני עם אחד, הכלואים בדיון החומות בגין מאבקנו
המשותף להקמת מדינתנו, תוצאות
ואמרו של הלוי המפריד, בצדונו רכוננו ראש
לצדו רכוננו ראש, שנתפס עם חבריו באימונים בבית הערבה (1945).
פינטו הוא יצחק פינטו, שנתפס כחלק מחוליה שנשאה נשק בעת מסע רגלי מבית הערבה לרמת רחל
(1946). יגאל הוא יגאל פרוכט מאסירי ליל וינגייט. שלושת האסירים ישבו בבית הכלא בירושלים ובעכו.

"בין חצות לשחר שבט התש"ז"

...ארבעה היינו עדי-שמיעה ואחוזי תדמה
לנוכח המתרחש מעבר לקיר המפריד בינינו
לאגף הגרדום!

וניצבים היינו, ארבעתנו, אסירי ארגוננו
ההגנה ג'וני, פינטו, יגאל ואנוכי, מבעד
לסורגי תאנו, ולופתים את מוטות הסורגים,
תוך שמיעת "התקווה" האחרונה של
הארבעה, המובלים אלי מתקן הגרדום.
--- ולא ידענו גוועת עצמתה של השירה
מרגעית קולות, לשלישייה, לדו קולית
עד לקולו הדועך של האחרון! וברקע

קולותיהם של עושי "המלאכה" והקול העמום והנורא של
פתיחת דלתות המתקן בהבדלי זמן קצוב, בהינף ידו של התליון!

ובעוד נפגשים מבטינו לנוכח הנורא המתרחש כאן - מתחזקת בנו ביתר שאת
ועצמה המציאות האמיתית והמאחדת את כולנו - בהיותנו אחים, בני עם אחד,
הכלואים פה בין החומות בגין מאבקנו המשותף להקמת מדינתנו העצמאית!
ולאורו של השחר המפציע, צעדנו רכוני ראש לעבר החצר עם בשורת האימה
בפינו, ותפילה בליבנו כי הקרבנות ההירואית תפיח בכולנו את רוח אחדותנו - כעם
אחד הנלחם לחרותו..."

שרגא דירקטור, קטע ממכתב [?] עדות [?], מועתק בכתב יד שאינו של שרגא דירקטור, שבט תש"ז (טעות
בכתיבת התאריך), העתק מצולם של הקטע מצוי במרכז מידע, מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים.

* ההוצאה להורג בוצעה בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947. התאריך המצוין בראש המסמך, מקורו
כנראה בטעות, כי הוא קודם להוצאה להורג.

** ג'וני הוא אסיר הפלמ"ח גדעון פלאי (1923-1948), שנתפס עם חבריו באימונים בבית הערבה (1945).
פינטו הוא יצחק פינטו, שנתפס כחלק מחוליה שנשאה נשק בעת מסע רגלי מבית הערבה לרמת רחל
(1946). יגאל הוא יגאל פרוכט מאסירי ליל וינגייט. שלושת האסירים ישבו בבית הכלא בירושלים ובעכו.

נזכור

מרדכי אלקחי (1925-1947)

יליד פתח תקווה. התגייס לאצ"ל בשנת 1943 והשתתף בפעולות קרביות, ביניהן ההתקפה על משטרת אבו כביר (אוגוסט 1944), קלקיליה (ספטמבר 1945), המחנה הבריטי במגרשי התערוכה בתל אביב (דצמבר 1945) וההתקפה על משטרת רמת גן (אפריל 1946). השתתף בפעולת "ליל ההלקאות" שבה נתפס בידי הבריטים. הועמד למשפט צבאי ונידון למוות. הוא הועלה לגרדום בבית הכלא בעכו בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947 יחד עם יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני ודב גרונר. נטמן בצפת.

דב גרונר (1912-1947)

יליד הונגריה. עלה ארצה ב-1940 במסגרת ההעפלה הרוויזיוניסטית "אף על פי", באוניית המעפילים "סקריה". המעפילים, ובהם גרונר, נתפסו בידי הבריטים ושהו כמה חודשים במחנה המעצר בעתלית. הצטרף לפלוגות הגיוס של בית"ר ולאצ"ל.⁵² בשנים 1940-1946 שירת בצבא הבריטי כחייל קרבי ביחידות היהודיות "באפס", ובהמשך בחטיבה היהודית הלוחמת, הבריגדה. בשובו לארץ חזר לפעילות באצ"ל והשתתף בפעולות קרביות שונות. נפצע בהתקפה על משטרת רמת גן באפריל 1946 ונתפס בידי הבריטים. הועמד למשפט צבאי ונידון למוות. בתגובה חטף האצ"ל קצין ושופט בריטי

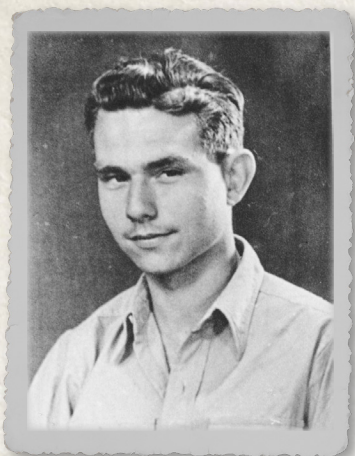
ככיר כבני ערובה. הבריטים דחו את ביצוע גזר הדין "לזמן בלתי מוגבל", ניסוח שגרם לאצ"ל לשחרר את בני הערובה מתוך הבנה כי גזר הדין לא ימומש. בפועל, ולאחר מאבק משפטי וציבורי דרמטי, הועלה גרונר לגרדום בבית הכלא בעכו בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947 יחד עם שלושת נידוני "ליל ההלקאות". נטמן בצפת.

יחיאל (דב) דרזנר (1922-1946)

(סמל גאול), יליד פולין. עלה ארצה בצעירותו. התגייס לאצ"ל ב-1940 ושירת כמפקד ב"פלוגות הנוער", היה פעיל ב"דלק" ומפקד הח"ק בפתח תקוה.⁵³ לאחר מעצר אחיו צבי בידי הבריטים, שינה את שמו לדב רוזנבוים. שירת כמפקד בח"ק באזור המרכז וכמפקד ח"ק פתח תקווה. השתתף בפעולות קרביות וביניהן ההתקפה על הרכבת בלוד (נובמבר 1945), ההתקפה על שדות התעופה (פברואר 1946) וההתקפות על משטרת רמת גן (אפריל 1946).

השתתף בפעולת "ליל ההלקאות" כמפקד ח"ק פתח תקווה ונתפס בידי הבריטים. הועמד למשפט צבאי ונידון למוות בשמו הבדוי "דב רוזנבוים". דרזנר הועלה לגרדום בבית הכלא בעכו בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947 יחד עם מרדכי אלקחי, אליעזר קשאני ודב גרונר. נטמן בצפת.

יחזקאל ונגר (1929-1946)

יליד פולין, בן יחיד להוריו. בשנת 1933

עלתה המשפחה ארצה והתיישבה בתל אביב. בגיל צעיר הצטרף לשורות האצ"ל, היה חבר ב"חיל התעמולה" (חת"ם) ומאוחר יותר חבר בח"ק ("חיל הקרב"). השתתף בכמה מבצעי החרמת נשק ובהם ראש העין (יולי 1945), מחנה הצבא במגרשי התערוכה בתל אביב (דצמבר 1945) ומחנה הצבא בצריפין (מרץ 1946). ב-13 בספטמבר 1946 השתתף בפעולת החרמת כסף מבנק "עותומן" ביפו. נפצע קשה בידי ההמון הערבי שהתנפל על הלוחמים בצאתם מן הבניין. ונגר הצליח להיחלץ בכוחות עצמו, קיבל טיפול רפואי, אך מת מפצעיו בכ' באלול תש"ו, 16 בספטמבר 1946. נטמן בנחלת יצחק.

אברהם מזרחי (1924-1946)

ראש קבוצה "אלעזר" יליד פתח תקווה. הצטרף לאצ"ל בגיל 18 ומ-1944 שירת בח"ק. ב-1944 נעצר ונכלא במחנה המעצר בלטרון לשנה וחצי. השתתף בפעולות קרביות ובהן ההתקפות על תחנת השידור ברמאללה (מאי 1944), משטרת אבו כביר (אוגוסט 1944) והמחנה הבריטי במגרשי התערוכה בתל אביב (דצמבר 1945). מחשש שמא הבולשת עוקבת אחריו, לא שותף בפעילות קרבית עד "ליל ההלקאות". מזרחי נפצע בפעולת "ליל ההלקאות", הוכה קשות, לא קיבל טיפול רפואי מידי הבריטים ומת מפצעיו ב' בטבת תש"ז, 29 בדצמבר 1946. נטמן בבית העלמין האזרחי פתח תקווה-סגולה.

אליעזר קשאני (1923-1947)

יליד פתח תקווה. היה חבר ב"מכבי הצעיר" והשתתף בתחרויות ספורט רבות. בתקופת ה"סזון" ב-1944 נעצר כחשוד בטרור, הוחזק בלטרון, הועבר למחנות הגולים באפריקה, שם הצטרף לאצ"ל. ב-1945 שוחרר, הוחזר לארץ והצטרף לח"ק בפתח תקווה. נחלץ לסיוע בעת המצור הבריטי על הקיבוצים גבעת-חיים ושפיים ועל המושב רשפון (נובמבר 1945). נעצר בשנית ושוחרר בתנאים מגבילים. למרות ההגבלות השתתף בפעולות שונות, נשלח לקורס מפקדים ומשם יצא בפברואר 1946 לפעולת "ליל ההלקאות". הועמד למשפט צבאי ונידון למוות. קשאני הועלה לגרדום בבית הכלא בעכו בכ"ו בניסן תש"ז, 16 באפריל 1947 יחד עם יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני ודב גרנר. נטמן בצפת.

- ¹ "זכרם נצח", ספר יזכור לגיבורי הארגון הצבאי הלאומי, של"ח, מחלקת ההנצחה, תשי"ט-1959, עמ' 107.
- ² בנק עותומן נוסד באמצע המאה ה-19 ועד 1914 שימש כבנק הממלכתי של האימפריה העות'מאנית. בארץ הוא פעל בשנים 1905-1953. סניפו הראשי היה בירושלים, כיום רחוב המלך שלמה 4. מנהלי הבנק בארץ היו בדרך כלל בריטים ושאר אנשי הצוות ערבים ויהודים.
- על הפעולה ביפו ראו: דוד ניב, "מערכות הארגון הצבאי הלאומי, המרד 1946-1947", מוסד קלזנר, "הדר" הוצאת ספרים, תל אביב 1976, עמ' 39-41, להלן, "ניב, מערכות האצ"ל". אליעזר שרון (סודיט) "קבצן, גורלו של לוחם במחתרת ובחשאי", דוקטורי, רעננה 2006, עמ' 83-99, להלן, "שרון, קבצן". אליעזר שרון, "זיכרונות מהמרכזיה", עיתון "חרות", גיליונות: 20 ביולי, 1 באוגוסט, 3 באוגוסט, 17 באוגוסט, 7 בספטמבר ו-21 בספטמבר 1951. הפעולה סוקרה בעיתונות היהודית באופן נרחב. ראו בין היתר: "הארץ", "הבוקר" ו"המשקיף", 15 בספטמבר 1946, עמ' 4, בכל העיתונים. "החומה, ענייני ביטחון והגנה" (עלון קיר), "נוכח השוד ביפו" (ללא ציון תאריך). גם בעיתון "לייף" התפרסמה כתבה: Life Magazine, 30 September 1946, p' 36-37.
- ³ המבנה של סניף בנק עותומן בתל אביב, קיים עד היום ברחוב נחלת בנימין 67 פינת שדרות רוטשילד 24. בנוגע לסכום הכסף המדויק שנלקח יש גרסאות שונות.
- ⁴ סניף בנק עותומן ביפו שינה את מיקומו במהלך השנים. בתחילה היה ברחוב יפת של היום, כנראה בבתי מספר 13, 18 ו-32 (בית קנדינוף). בשנות הארבעים (התאריך המדויק אינו ידוע) הוא הועבר לרחוב בוסטרוס. המבנה נהרס בשנת 1952 וכיום ניתן לראות במקום שרידי קירות של המבנה המקורי.
- ⁵ "שרון, קבצן", עמ' 83 ואזכורים שונים ב"ריאיון בנק עותומן".
- ⁶ "יפה, קמחי, שרון, ריאיון בנק עותומן" עמ' 3.
- ⁷ שם, עמ' 2.
- ⁸ להרחבה בנושא "החרמת" כלי הרכב ראו: משה מרקס, כורח בל יגונה: פעילותם של האצ"ל ולח"י להשגת כספים ואמצעים בארץ ובעולם, מדיה 10, רמת גן, תשע"ד, 2014, עמ' 98-99. להלן: "מרקס, כורח בל יגונה".
- ⁹ רחוב קינג ג'ורג' הוא כיום שדרות ירושלים.
- ¹⁰ החסימה בוצעה ברחוב בוסטרוס, אך המיקום המדויק אינו מצוי. ראו: אליעזר שרון, עמ' 84. ייתכן שהחסימה בוצעה ברחוב שפנה מבוסטרוס, כיום הצטלבות דוד רזיאל-יונתן רטוש. מיקום החסימה בפינה זו יכול היה לאפשר לטנדר עם הלוחמים לחסום את הכביש ולברוח עם הטנדר לפני שהרכב מגיע לכיכר השעון, שם הוא חשוף לתחנת המשטרה.
- ¹¹ בהקשר זה ראו: שמואל גילר, הגיבורים מרחוב בוסטרוס, פרויקט בן יהודה, <https://benyehuda.org/read/21440>. בפוסט זה יש אי דיוקים, אך פרטי הפגיעה בעוברי האורח נראים אמינים.
- ¹² תחנת המשטרה ביפו נבנתה בשלהי המאה ה-19, מול בית הספרייה החדש (בית השלטון) והיא חלק מכיכר השעון. המבנה שימש "קישלה" (בית מעצר) עות'מאני, ולאחר מכן תחנת משטרה בריטית וישראלית שתפקדה עד 2005. כיום שוכן במקום בית המלון סטאי.
- ¹³ "הבוקר", 15 בספטמבר 1946, עמ' 1, אך לא ברורה מידת האמינות של תיאור זה. כוחות האבטחה לבשו מדי חאקי ומכנסים קצרים. ראו: אהרון יפה, בתוך "יפה, קמחי, שרון, ריאיון בנק עותומן" עמ' 14. זו אחת הסיבות שהם הותקפו בידי ההמון הערבי שמחוץ לסניף שזיהה אותם כזרים, בשל לבושם השונה מערביי יפו.
- ¹⁴ גם לפעולה זו יש גרסאות שונות ביחס לסכומי הכסף שנלקחו מהסניף. על פי מסמך המודיעין הבריטי, בסניף יפו היו חסרים לאחר הספירה 3,000 לא"י, "מרקס, כורח בל יגונה", עמ' 258.
- ¹⁵ מספר הנפגעים בפועל משתנה בין הגרסאות השונות.
- ¹⁶ העצורים הם: אליעזר שרון (סודיט), בנימין נס, בנימין קמחי, יהודה כץ, אברהם לוקשביץ, אהרון יפה ואברהם כנעני. לבריטים לא היו ראיות כנגד אהרון יפה ואברהם לוקשביץ ולכן הם נעצרו מנהלית, הועברו למחנה המעצר בלטרון ומשם הוגלו לאפריקה. אברהם כנעני המתין כחודש למשפטו בכלא המרכזי בירושלים. משלא נמצאו הוכחות להאשמתו, נשלח ללא משפט למעצר במחנה לטרון וכעבור 6 חודשים, בפברואר 1947, שוחרר בערבות כספית גדולה. אברהם כנעני נפל בכיבוש יפו, פעולה משותפת של ה"הגנה" והאצ"ל, ב-29 באפריל 1948.
- ¹⁷ "ניב, מערכות האצ"ל", עמ' 40.
- ¹⁸ שם, עמ' 41, שידור מחתרת מיום 18 בספטמבר 1946.
- ¹⁹ האצ"ל היה ארגון מחתרת, הייררכי וממודר שביצע עשרות פעולות בכל רחבי הארץ, הפיק לקחים והתמקצע. במסגרת מצומצמת זו לא ניתן לקבוע את מידת ההשפעה של כישלון השוד ביפו על המשך הפעילות המבצעית של האצ"ל.
- ²⁰ בהקשר זה מעניינים דבריה של דוריס (קפלן) כץ, אשתו של חבר מפקדת האצ"ל שמואל כץ: "שוד הבנקים חזר ונדון מספר פעמים בישיבות מפקדת האצ"ל. זו הייתה החלטה קשה שקיבלה המפקדה וגם מבצעה התקשו לעכלה באופן שהדבר השפיע על הביצוע בשטח." דוריס כץ, היית טרוריסטית, קרני, ירושלים 1953, עמ' 30. ראו גם: "מרקס, כורח בל יגונה", עמ' 64.

- ²¹ "בנימין קמחי" הוא הכינוי המחתרתי של יוסף מונצ'ש (1928-2001). הכינוי "בנימין" ניתן לו כי התגייס למחתרת בגיל מאוד צעיר. "קמחי" נקשר למילה קמח (מונקה) בפולנית, שבהקטנה (קמחי) מבוטא גם כ"מונקאץ", או מונצ'ש. מסיבות טכניות נשפטו חמשת הנאשמים במשפטים שונים. אליעזר סודיט ובנימין נס ניהלו בהוראת מפקדת האצ"ל משפט רגיל, כי היה חשש שייגזר עליהם עונש מוות. הם נידונו ל-15 שנות מאסר.
- יהודה כץ (1927-1948) היה בן 18 וחצי ולכן היה חשש כבד שדינו ייגזר למוות. בידיעתו של מנהל מחלקת הרישום המנדטורית בתל אביב, ד"ר רפאל אופטולקה, חדר האצ"ל למחלקה והחליף את מסמכי רישום הלידה שלו במסמך שבו שונה התאריך. ראו: גוריון יצחק, פרקליטיהם של לוחמי חירות, הוצאת מכון ז'בוטינסקי, תל אביב, תשל"ג, עמ' 140, להלן: "גוריון, פרקליטיהם".
- יהודה סירב להכיר בסמכות בית המשפט ונידון למאסר עולם ולעונש של 18 מלקות שלא מומש (הסיבות לאי הביצוע יובאו בהמשך). הוא נהרג בכ"ד באייר תש"ח, 2 ביוני 1948 בקרבות שבהם השתתף האצ"ל בשחרור יפו. יהודה הוא "נצר אחרון" - ניצול שואה שנותר שריד אחרון ממשפחתו הגרעינית ונפל במערכות ישראל.
- אהרון יפה, אברהם כנעני (1928-1948) ואברהם לוקשביץ לא הועמדו למשפט כיוון שלא היו נגדם הוכחות. הם ישבו במעצר מנהלי בירושלים ובלטרון. אהרון יפה ואברהם לוקשביץ הוגלו לאפריקה. אברהם כנעני שוחרר לאחר 6 חודשים בערבות כספית גבוהה. הוא נהרג במלחמת העצמאות בהתקפת האצ"ל על שכונת מנשיה בכ"א בניסן תש"ח, 29 באפריל 1948.
- ²² על המלקות ותגובתו של בנימין קמחי: "המשקיף", 12 בדצמבר 1946, עמוד 2. יש גם גרסה נוספת "ייתכן כי אספוג את המלקות, אבל כלום חושבים אתם ברצינות שתישאר עוד שנה בארצנו?", "גוריון, פרקליטיהם", עמ' 141.
- ²³ האצ"ל, "אזהרה!", כרוז, כסלו תשי"ז, דצמבר 1946, ארכיון מכון ז'בוטינסקי.
- ²⁴ הלקאת נערים בחדר מנהל הכלא ולא בחצר, ראו: "גוריון, פרקליטיהם", עמ' 142. את עונש המלקות ניתן היה לממש גם נגד נוער עבריין מגיל 7-16 על ידי שימוש במקל ליבנה או קנה גמיש. העונש בוצע בנוכחות מנהל הכלא ובהשגחת רופא, על הלקאת נערים ועונש המלקות ראו: יהושע כספי, בתי הסוהר בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, בתוך: קתדרה 32, (141-174) יולי 1984, עמ' 142, 168-170.
- תיאור ביצוע העונש: אליעזר סודיט, חילופי גברא - "זיכרונות מהמרכז", חרות, 28 בספטמבר 1951, עמ' ד'. מלצקי מנחם, אמת אחת ולא שתיים, מלחמת האצ"ל בבריטים, ידיעות אחרונות, תל אביב 1995, עמ' 178.
- חדר הקצין התורן, חדר מס' 12, נמצא בכניסה למוזיאון והוא חלק ממכלול קבלת האסירים.
- ²⁵ על הוראת מפקדת האצ"ל ראו: מנחם בגין, "המרד", זיכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, אחיאסף, ירושלים 1958, עמ' 321, להלן "בגין, המרד". על "ליל ההלקאות" ראו: "מערכות האצ"ל, המרד", עמ' 72-77. יוסף נדבה, ספר עולי הגרדום, הדר, תל אביב 1974, עמ' 187-244, להלן "ספר עולי הגרדום". חיים גולובסקי, "בצל הגרדום", ש' פרידמן, תל אביב 1951, להלן "בצל הגרדום". יהודה לפידות, האצ"ל בחיפה ה"אדומה", ברית חיילי האצ"ל, תל אביב 2006, עמודים 159, 164, להלן "האצ"ל בחיפה". המידע נאסף גם מתוך כתבות העיתונות וחומרים פנימיים המצויים במרכז המידע של המוזיאון.
- ²⁶ "הדלק", "מחלקת המודיעין של האצ"ל". מלון "מטרופול", כיום מבנה מגורים ומסחר ברחוב גד מכנס 17.
- ²⁷ על החרמת המדים ראו: "גוריון, פרקליטיהם", עמ' 167.
- ²⁸ "קפה תרצה", הוא מבנה דו-קומתי, כיום רחוב הרצל 34, ראשון לציון. בקומה הראשונה פעל הקפה. כיום פועל במקום פאב בשם: "קולנוע תרצה, בר בעברית". הפאב משמר את "בית קולנוע תרצה", שפעל בקיץ על הגג הפתוח מקום המדינה ועד תחילת שנות השבעים של המאה העשרים. על הפעולה ראו: משה בלע (עורך) אלי הפנר, 7 נכנסו לפרדס: זכרונותיו של לוחם אצ"ל, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב תש"ם, עמ' 273-278.
- ²⁹ "שרון, קבצן", עמ' 96. צבי מונצש (בנימין קמחי כתב את שם המשפחה "מונצ'ש") נפל במערכות האצ"ל על יפו במלחמת העצמאות, י"ט בניסן תש"ח - 28 באפריל 1948.
- ³⁰ גן הדסה כלל גם את גן החיות של תל אביב. ב-1981 נבנה במקום "גן העיר", מתחם מסחרי הנמצא בין הרחובות אבן גבירול, הדסה ושדרות בן גוריון. מלון ארמון - כיום מלון "ארמון הירקון", רחוב הירקון 268, תל אביב.
- ³¹ שלושת אחיו של יחיאל דרזנר פעלו באצ"ל. לשם מידור שינה יחיאל את שמו לדב רוזנבאום (השם נכתב במקורות שונים גם רוזנבוים).
- ³² יש גרסאות הטוענות כי ברכב נהג אברהם מזרחי. אני מסתמך על זה שברכב נהג מרדכי אלקחי, לפי: יהושע אופיר, "הארגון הצבאי הלאומי - פתח תקווה", אינטרמדיה, 1995, עמ' 238.
- בשל גרסאות שונות קשה לאתר את המיקום המדויק של המחסום הבריטי. הוא מוקם סמוך לוויילהלמה, כיום מושב בני עטרות, בין צומת טייסים וצומת בית דג'ן (כפר ערבי בשם בית דג'ן), כיום הצומת הסמוך לבית דגן.
- ³³ בתצוגת מוזיאון האצ"ל נמצא שוט שייתכן כי הוא קשור לליל ההלקאות. ראו: שלמה דרור, "השוט ממוזיאון האצ"ל", בתוך: "קירות מדברים ברשת" מס' 12, משרד הביטחון, אגף משפחות, הנצחה ומורשת, יחידת המוזיאונים, תל אביב, ספטמבר 2020, עמ' 7.
- ³⁴ "בצל הגרדום", עמ' 15-33. עדות יחיאל דרזנר, "עולי הגרדום", עמ' 115. על פי שני המקורות לא ברור אם החייל הבריטי ירה במרדכי אלקחי או שרק הלהם בו עם אקדח. בכל מקרה כתוצאה מפעולה זו נורה/נפלט כדור מאקדחו שהרג בטעות את אחד החיילים הבריטיים.

- ³⁵ ראו: "מערכות האצ"ל", עמ' 77-79, וכן: עדותם של חיים גלעד (עמ' 152-153) ויחיאל דרזנר (עמ' 154-155). ספר הכלא (פנימי), מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים. תיאור הגעתם לכלא, אליעזר סודיט ("קבצן"), פעולת תגמול, זיכרונות מהמרכזיה, חרות, 5 באוקטובר 1951, עמ' ד'.
- ³⁶ עונש של מאסר עולם ו-18 מלקות הוטל על יהודה כ"ץ שנעצר בפעולת "שוד בנק עותומן", ועונש של חודש מאסר ו-12 מלקות הוטל על פעיל האצ"ל אהרון כהן על החזקת חומרי תעמולה מחתרתיים. לאחר ההלקאות פרסם האצ"ל הזהרה נוספת שנועדה למנוע את הלקאותם, שאכן לא מומשה. על יהודה כ"ץ ראו: "בגין, המרד", עמ' 318-324. לאחר הפעולה לא בוצע עוד עונש המלקות על יהודי או ערבי, שם, עמ' 324. תולדות ה"הגנה" עמ' 915.
- ³⁷ "עולי הגרדום", עמ' 188.
- ³⁸ "בגין, המרד", עמ' 92.
- ³⁹ "דבר", 31 בדצמבר 1946.
- ⁴⁰ בית הדין הצבאי, כיום מנזר סנט אנטוניו, רחוב ז'בוטינסקי 46, ירושלים.
- ⁴¹ "מערכות האצ"ל", עמ' 114-128. "האצ"ל בחיפה", עמ' 159, 164. "בצל הגרדום", עמ' 62. "ספר עולי הגרדום", עמ' 217-225 וחומרים פנימיים ממרכז המידע של המוזיאון.
- ⁴² ראו הערה 20. הבריטים הכירו רק את השם דב רוזנבאום. בשם זה הופיע במשפט ובשם זה הוצא להורג בידי הבריטים.
- ⁴³ יחיאל דרזנר, הצהרה בבית המשפט, ירושלים, 10 בפברואר 1947 בתוך: שולמית לבנת, נעמה וולקני (עורכות), "עולי הגרדום, חייהם, מלחמתם ומותם של שנים-עשר עולי הגרדום - חברי מחתרות האצ"ל ולח"י", המדרשה הלאומית ע"ש רנה מור, תל אביב תש"ס, עמ' 118. להלן, "עולי הגרדום".
- ⁴⁴ חיים גולובסקי, נידון למאסר עולם בשל גילו הצעיר. לאחר למעלה משנה הוא הועבר, יחד עם אסירים נוספים, מבית הכלא המרכזי למחנה המעצר בעתלית ומשם נמלט כשהוא מחופש לחייל בריטי.
- ⁴⁵ פרטים תמציתיים על דב גרונר מופיעים בהמשך בסעיף "הנצחה". משה ברזני, לוחם לח"י, נתפס ב-9 במרץ 1947 בירושלים סמוך למחנה שנלר הבריטי כשברשותו רימון יד שבאמצעותו התכוון להתנקש במפקד הדיוויזיה התשיעית הבריטית. ב-17 במרס 1947 הוא נידון למוות והועבר לתאי הנידונים למוות בבית הסוהר המרכזי. האישור הסופי להוצאתו להורג של משה ברזני עדין לא התקבל וזו הסיבה שהוא לא הועלה לגרדום עם דב גרונר ושלושת נידוני ליל ההלקאות. משה ברזני יחד עם מאיר פיינשטיין לא אפשרו לבריטים להעלותם לגרדום. ביום ב' באייר תש"ז, 21 באפריל 1947 הם התאבדו בתא הנידונים למוות בבית הכלא בירושלים כשהפעילו רימון מוסלק בתפוז בין לבבותיהם.
- ⁴⁶ "בגין, המרד", עמ' 354.
- ⁴⁷ "אופיר, הארגון, פתח תקווה", עמ' 250.
- ⁴⁸ "עולי הגרדום", עמ' 121.
- ⁴⁹ "גוריון, פרקליטיהם", עמ' 170-172.
- ⁵⁰ משה ברזני נותר בירושלים כי עניינו היה עדיין בטיפול. ב-16 באפריל 1947 נתפס מאיר פיינשטיין בפעולת פיצוץ תחנת הרכבת בירושלים (30 באוקטובר 1946). באותו רכב שהעבירו את ארבעת הנידונים מבית הכלא בירושלים לעכו הועבר פיינשטיין מבית הכלא בעכו לירושלים. הבריטים התכוונו להעלות את פיינשטיין וברזני לגרדום ב-21 באפריל, אך השניים מנעו זאת באמצעות התפוז-רימון שהציתו בין ליבותיהם.
- ⁵¹ שרגא דירקטור (1928-2019) חבר ה"הגנה", נתפס בפעולת ליל וינגייט להורדת מעפילים בחוף תל אביב (1946). ישב בבית הכלא בירושלים ובעכו. בעכו ישב יחד עם חבריו בתא "יחס מיוחד" הסמוך לתא הגרדום, וכך יכלו לשמוע את המתרחש בו. תאי שאר האסירים היו רחוקים מהגרדום, לכן לא יכלו לשמוע את המתרחש בו.
- ⁵² "פלוגות הגיוס" - ארגון עבודה והכשרה במסגרת בית"ר. חבריהן עסקו בעבודה חקלאית, שמירה ואימונים צבאיים.
- ⁵³ פלוגות הנוער (בני אצ"ל) - מסגרת ארגונית ששימשה עתודה להכשרת צעירים בני 16-18, לפני הצטרפותם לאצ"ל. "דלק" - מחלקת המודיעין של האצ"ל. ח"ק - חיל קרבי.

מקורות

- אחי-מרים יהודה (עורך), "ספר הכלא", מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים (פנימי), ירושלים 2003.
- בגין מנחם, "המרד, זיכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל", אחיאסף, ירושלים 1958.
- בלע משה (עורך) הפנר אלי, "שבעה נכנסו לפרדס, זיכרונותיו של לוחם האצ"ל", משרד הביטחון הוצאה לאור, תל אביב תש"ם.
- גולובסקי חיים, "בצל הגרדום", ש' פרידמן, תל אביב 1951.
- גולן זאב, "מחתרות במאסר, תולדות הכלא המרכזי בירושלים בתקופת השלטון הבריטי (1917-1948)", הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, ירושלים 2014, עמ' 97-98.
- גוריון יצחק, "פרקליטיהם של לוחמי חירות", הוצאת מכון ז'בוטינסקי, תל אביב, תשל"ג.
- גילר שמואל, "הגיבורים מרחוב בוסטרוס", פרויקט בן יהודה, <https://benyehuda.org/read/21440>
- דרור שלמה, השוט ממוזיאון האצ"ל, בתוך: קורות מדברים ברשת, מס' 12, משרד הביטחון, אגף משפחות, הנצחה ומורשת, יחידת המוזיאונים, תל אביב, ספטמבר 2020.
- יהושע אופיר, "הארגון הצבאי הלאומי - פתח תקוה", אינטרמדיה, 1995 עמ' 234-240, 248-253.
- יפה אהרון, ריאיון בנק עותומן, מראיין: יורם תמיר, מרכז מידע מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים, אפריל 2013.
- יפה אהרון, קמחי בנימין, שרון (סודיט) אליעזר, ריאיון בנק עותומן. מראיין: יוסי ברנע, מרכז מידע מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים, 1998 בערך.
- כספי יהושע, בתי הסוהר בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, בתוך: קתדרה 32, עמ' 141-174, יולי 1984.
- כץ דוריס, "הייתי טרוריסטית", קרני, ירושלים 1953, עמ' 30.
- לבנת שולמית, וולקני נעמה (עורכות), "עולי הגרדום, חייהם, מלחמתם ומוותם של שנים-עשר עולי הגרדום - חברי מחתרות האצ"ל ולח"י", המדרשה הלאומית ע"ש רנה מור, תל אביב תש"ס.
- לפידות יהודה, "האצ"ל בחיפה האדומה", ברית חיילי האצ"ל, תל אביב 2006.
- מלצקי מנחם, "אמת אחת ולא שתיים, מלחמת האצ"ל בבריטים", ידיעות אחרונות, תל אביב 1995.
- מרקס משה, "כורח בל יגונה, פעילותם של האצ"ל ולח"י להשגת כספים ואמצעים בארץ ובעולם", מדיה 10, רמת גן, תשע"ד, 2014.
- נדבה יוסף, "ספר עולי הגרדום", הדר, תל אביב 1974, עמ' 187-244.
- ניב דוד, "מערכות הארגון הצבאי הלאומי", חלק חמישי, המרד 1946-1947, מוסד קלזנר, "הדר" הוצאת ספרים, תל אביב 1976. עמ' 40-41, 72-79.
- סלוצקי יהודה, "ספר תולדות ההגנה", כרך שלישי, חלק שני, ממאבק למלחמה, עם עובד, תל אביב תשל"ב, עמ' 908-909, 913-915.
- עמרמי (יואל) יעקב, מנחם מלצקי (מליץ אריה), "דברי הימים למלחמת השחרור", הוצאת שלח, תל אביב תשי"א (1951), עמ' 111.
- שרון אליעזר, "זיכרונות מהמרכזיה", בתוך: "חרות", גיליונות, 20 ביולי, 1 באוגוסט, 3 באוגוסט, 17 באוגוסט, 7 בספטמבר, 21 בספטמבר, 28 בספטמבר, 5 באוקטובר כל הגיליונות משנת 1951.

שרון אליעזר (סודיט), "קבצן, גורלו של לוחם במחתרת ובחשאי", דוקטורי, רעננה 2006.

"הארץ", 15 בספטמבר 1946, עמודים 1, 4. 16 בספטמבר 1946, עמ' 4.

"הבוקר", 15 בספטמבר 1946, עמודים 1, 4.

"המשקיף", 15 בספטמבר 1946, עמודים 1, 4. 12 בדצמבר 1946, עמוד 2.

"דבר", 31 בדצמבר 1946, עמ' 1. 15 בספטמבר 1946, עמ' 1.

"החומה, ענייני ביטחון והגנה" (עלון קיר), "נוכח השוד ביפו" (ללא ציון תאריך).

"זכרם נצח" - ספר יזכור לגיבורי הארגון הצבאי הלאומי, של"ח, מחלקת ההנצחה, תשי"ט - 1959.

David D. Duncan, Shooting in Jaffa, in: Life Magazine, 30 September 1946, pp' 36–37.

אנדרטה לזכרם של שלושת עולי הגרדום
שנתפסו בפעולת "ליל ההלקאות", "גן עולי הגרדום", פתח תקווה.

סיוע באיסוף חומרים: תמרה פלדמן

כתב: יורם תמיר, יוני 2024